



Consiliul Național al Persoanelor Vârstnice

Efectele schimbării sociale din România asupra persoanelor vârstnice

Elena-Lidia DINU

OCTOMBRIE, 2019

CUPRINS

CAPITOL 1. INTRODUCERE	2
CAPITOL 2. SCHIMBAREA SOCIALĂ	4
2.1. Delimitare conceptuală.....	4
2.2. Descrierea teoriilor	6
CAPITOL 3. FACTORII SCHIMBĂRII SOCIALE	7
3.1. Tranziția post-socialistă.....	7
3.1.1. <i>Schimbări la nivelul societății românești</i>	7
3.2. Structura și dinamica socială în România	8
3.2.1. <i>Schimbări la nivelul locuințelor și gospodăriilor</i>	8
3.3. Migrația internațională a forței de muncă	12
3.4. Noile tehnologii de informare și comunicare.....	14
CAPITOL 4. PERSOANELE VÂRSTNICE ȘI SCHIMBAREA SOCIALĂ	18
CAPITOL 5. CONCLUZII ȘI PROPUNERI	30
BIBLIOGRAFIE	32

CAPITOL 1. INTRODUCERE

Asemenea altor state europene, și în România îmbătrânirea populației este un fapt confirmat în profilul demografic. În acest context, Biroul oficial de statistică europeană (Eurostat) publică anual date cu creșterea, surprinzătoare dar și îngrijorătoare, a proporției persoanelor vârstnice în totalul populației din statele membre ale Uniunii Europene. Cu precădere, pentru anul 2018, 18,20% din totalul populației României este reprezentată de persoanele vârstnice de 65 de ani și peste, iar comparativ cu anul 2017 (17,80%), pentru 2018 se observă o creștere semnificativă a acestei categorii de vârstă.

Prin urmare, schimbarea demografică, produsă de declinul fertilității (condițiile materiale ale femeii în realizarea dorințelor și valorilor familiale ar fi trebuit să fie protejate social prin sistemul bunăstării sociale) și de creșterea speranței de viață, a avut un impact major asupra accelerării procesului de îmbătrânire a populației în toată lumea.

Din cauza creșterii ratei persoanelor vârstnice datorată imposibilității fizice și emoționale pe de-o parte, dar și lipsei totale de implicare a familiei pe de altă parte, îngrijirea acordată persoanei vârstnice la domiciliu a devenit astăzi o problemă socială centrală. Extinderea acestei nevoi acute la persoanele vârstnice a condus la crearea și aplicarea de politici și programe în zona asistenței sociale, la baza acestor demersuri stând o serie de statistici ce s-au realizat pe acest segment de populație, precum și studii privind calitatea vieții acestora.

Schimbările sociale sunt schimbări ce apar atât la nivel macrosocial în organizarea socială a unui stat, cât și la nivel microsocial, redefinind totodată structura și funcțiile unei societăți. Astfel, configurarea reacțiilor persoanelor vârstnice la schimbările sociale sunt predominante, în special, pe dimensiunea cognitiv-afectivă, întreținute de folosirea Internetului în relațiile de comunicare personală, dar și instituțională.

Alcătuit din cinci capitole, acest studiu vizează să definească concepte și elemente-cheie, să examineze apariția schimbărilor sociale din România și efectele acestora asupra persoanelor vârstnice. Important este cadrul în care apare schimbarea socială și cu ce scop este încurajată să apară. Pentru aceasta se impune necesară o delimitare conceptuală, dar și o explicitare particulară a

schimbării, care nu poate fi realizată decât prin sisteme comparative ce implică anumite elemente legate de timp, de variație, de așteptări ale indivizilor. În realitatea românească, s-au identificat o serie de eșecuri, datorate de cele mai multe ori lipsei de evaluare inițială a situației existente, care ar fi explicat mai bine problemele sociale apărute pe de-o parte și ar fi sesizat schimbarea, pe de altă parte.

Principalul obiectiv al studiului nostru îl constituie conștientizarea efectelor pozitive și negative produse de schimbările sociale, mai ales, în rândul persoanelor vârstnice și adaptarea acestora la noile oportunități și medii.

Concluziile acestui studiu social vor constitui repere semnificative la înțelegerea acestui fenomen complex denumit - "schimbarea socială" -, care, prin tensiuni și echilibre, a îmbunătățit sau a destructurat societăți și comunități întregi.

CAPITOL 2. SCHIMBAREA SOCIALĂ

2.1. Delimitare conceptuală

Schimbarea socială a fost, este și va fi una din temele de larg interes, studiată în permanență de către savanți și sociologi prin raportare la conceptul de *dezvoltare socială* din perspectiva metodelor în vederea cercetării comunităților și societăților.

Această temă recurentă a intrat în vizorul dezbaterilor de orice natură. Măsurarea cantitativă și calitativă a schimbării sociale, acolo unde a intervenit, va arăta stadiile de evoluție a anumitor stări în diferite momente temporale.

Pentru a prezenta o analiză a istoriei conceptuale a „schimbării sociale” din scrierile sociologilor, este indicat să definim, mai înainte de toate, conceptul (*schimbare*) cu care se află în directă relație atunci când se cere analizat. „Schimbarea” nu reprezintă altceva decât o ”modificare bruscă, rapidă, uneori neașteptată, iar dezvoltarea este o modificare lentă”.¹

În literatura de specialitate, există mai multe accepțiuni ale conceptului de „schimbare socială”, după cum urmează:

- Potrivit sociologului Robert H. Lauer, schimbarea socială este „normală și continuă dar în diverse direcții, la diverse rate și la mai multe niveluri ale vieții sociale”². De exemplu, P. Bourdieu a conceptualizat un model structural de societate, al spațiului social multidimensional în care agenții sociali sunt poziționați într-un sistem de dominație și subordonare, bazat pe deținere de forme diferite de capital.³ Astfel, analiza lui Bourdieu a spațiului social s-a axat pe analiza multiplă de corespondență.

- Prin schimbare socială, specialistă Hélène Perlman înțelege „o modificare, o variație, o deplasare în natură sau în direcția unei structuri sau a unui proces”.⁴

- Autoarea Viorica-Cristina Cormoș arată că schimbare socială este un „element constant în viața socială și apare ca o modificare semnificativă în modelele culturii și în structura socială, care se reflectă în comportamentul social și

¹ Miftode, Vasile și alții. Dezvoltarea comunităților etno-culturale. Integrare europeană și interculturalitate. Iași: Lumen, 2008, p. 80.

² Ibidem.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem.

nu are limite bine conturate, și, în mod frecvent, afectează toate aspectele unei societăți”.⁵

În urma unei analize atente a definițiilor date pentru termenul de *schimbare socială*, am constatat că acestea au fost formulate într-un context mai larg, subliniindu-se în toate ideea de „modificare, de cele mai multe ori, neașteptată la nivelul societății”.

Abordarea schimbării sociale se face la două niveluri (macrosocial: creșterea, evoluția, dezvoltarea, progresul sau regresul societății globale și microsocial: subsisteme sau componente ale societății), iar identificarea acesteia se poate face după apariția următoarelor manifestări⁶:

- implică noi organizări și structuri, modifică organizarea socială în ansamblu sau principalele sale elemente social-politice, economice și culturale, vizând un nou sistem instituțional, un nou mod de alocare a resurselor limitate (bogăție, prestigiu, putere);
- se manifestă într-un timp mai îndelungat prin raportarea la o situație inițială, dar și pe termen scurt sau mediu;
- este durabilă, are caracter de permanență, adică transformările sunt consistente, nu efemere sau trecătoare;
- este colectivă, se produce la nivelul unei colectivități sau al unui sector semnificativ al acesteia, modificând condițiile de viață și mentalitatea indivizilor. În general, schimbarea poate include modificări ale valorilor culturale, normelor, statuturilor și rolurilor, precum și ale instituțiilor sociale, așa cum sunt familia, educația și religia.

Apariția și dezvoltarea managementului în zona schimbării, precum și zona strategiei reprezintă pași importanți în percepția „schimbării sociale”, care nu mai poate fi privită doar ca pe un proces natural, ci și ca pe unul „provocat și controlat”. În acest sens, cea mai mare parte din deciziile politice din anul 1989 și până în prezent au urmărit doar realizarea unor schimbări, nu și atingerea unor obiective care să îmbunătățească nivelul de trai al cetățenilor din societatea românească.

⁵ Cornoș, Viorica-Cristina. Migrație și identitate: schimbări identitare, colective și individuale ca urmare a migrației internaționale. Suceava: Editura Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, 2011, p. 48.

⁶ Ibidem, p 49.

2.2. Descrierea teoriilor

Asemenea oricărui concept, și schimbarea socială se sprijină pe o serie de teorii. Putem vorbi aici despre teoriile funcționaliste, teoriile modernizării, teoriile conflictului și teoriile ciclice, care au fost dezvoltate de oamenii de știință (sociologi, antropologi și istorici).

Teoriile funcționaliste au în vedere factorii care contribuie la ordinea socială și stabilitate și au la bază postulatul potrivit căruia „societatea are nevoie de stabilitate pentru a exista și a se menține. Numai în echilibru societatea poate funcționa și își poate îndeplini imperativelor funcționale: socializare, reproducere, educație, integrare etc.”⁷ Schimbarea se produce prin mecanisme de diferențiere, reintegrare, adaptare și de generalizare a valorilor.⁸

Teoriile modernizării sunt preocupate de ”transformarea societăților preindustriale în societăți industriale și de consecințele acestui proces”.⁹

Teoriile conflictului pune accent pe „ideea de dezvoltare istorică stadială și consideră schimbarea tot ca pe o consecință a unor forțe impersonale și inevitabile care există în societate”¹⁰.

Prin prisma *teoriilor ciclice*, schimbarea este văzută ca fiind „trecerea prin diferite etape ale vieții într-un mod circular”.¹¹

Așadar, aceste teorii ale schimbării sociale urmăresc să identifice existența unui scop bine definit și factorii-cheie de-a lungul timpului. Transformarea societăților se vor diferenția atât prin caracteristici, cât și funcționalitate. Procesul de schimbare este adesea volatil și solicită intervenție la circumstanțele globale care îl impactează.

⁷ Ibidem, p. 51.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem, p. 52.

¹¹ Ibidem.

CAPITOL 3. FACTORII SCHIMBĂRII SOCIALE

3.1. *Tranziția post-socialistă*

3.1.1. *Schimbări la nivelul societății românești*

Societățile post-socialiste au fost expuse proceselor de democratizare, post-industrializare și globalizare. Tranziția post-socialistă a generat efecte accentuate asupra populației în termeni de politici, strategii și măsuri de protecție socială pentru persoanele vârstnice în mod particular.

Fertilitatea scăzută și alte tendințe de crize de reproducere socială precum creșterea divorțurilor și scăderea căsătoriilor, creșterea șomajului, în special, în rândul tinerilor reprezintă câteva dintre riscurile socio-economice cele mai importante la nivelul macro al societății, după cum demonstrează indicatorii statistici (rata fertilității, rata căsătoriilor, rata divorțurilor, rata sinuciderilor etc.).

Interesant este faptul că familia era privită, înainte de anul 1989, ca o instituție centrală, axată pentru bunăstarea socială pentru cei mai mulți cetățeni, în timp ce în post-socialism, rolul ei a fost reorganizat în muncă, existență și protecție.

După revoluția din decembrie 1989 și prăbușirea regimului comunist în România, instabilitatea economică a condus, în ultimii ani, societatea românească la schimbări demografice majore. Conform statisticilor efectuate de Institutul Național de Statistică din România, populația se află într-un proces continuu de îmbătrânire a populației, susținut de prelungirea speranței de viață și scăderea segmentului de populație tânără. Așadar, în societatea post-socialistă, se vorbește despre o „îmbătrânire a societății”, cum de altfel putem vorbi și de o „întinerire a societății”, vârstnicii devenind mai tineri.¹²

Sistemele post-socialiste au forțat în mare măsură cetățenii să se întoarcă la afacerile de familie în ceea ce privește activitatea profesională și gradul de subzistență. Această tendință a determinat societățile post-socialiste să asimileze pas cu pas societățile capitaliste din perspectiva liberalismului familial în producția economică și reproducere socială.¹³

¹² Giddens, Anthony. Europa în epoca globală. București: Ziua, 2007, p. 196.

¹³ Rajkai, Zsombor. Family and social change in socialist and post-socialist societies: change and continuity in Eastern Europe and East Asia. Boston: Brill, 2015, p. 31.

Toate schimbările care au apărut în structura demografică, în distribuirea muncii și a ocupațiilor, respectiv în mentalitatea și comportamentul indivizilor, au avut consecințe asupra întregii societăți românești.

Se cunoaște faptul că bunăstarea socială influențează comportamentele de consum ale vârstnicilor cu situații diferite economice și că efectele au fost în mare parte cercetate. Cu toate acestea, politicile bunăstării sociale sunt asociate și cu îngrijirea pentru persoanele vârstnice.

Dacă înainte de anul 1990, calitatea îngrijirii persoanelor vârstnice era precar dezvoltată, astăzi, din cauza creșterii numărului de persoane vârstnice, care a schimbat modelele bunăstării sociale, o opțiune de îngrijire sigură devin centrele rezidențiale pentru această categorie socială vulnerabilă, punându-se tot mai mult accent pe furnizarea unei game mai largi de servicii de îngrijire, îngrijirea persoanelor vârstnice fiind considerată parte integrantă a vieții familiale tradiționale.

La vârstnicii din căminele rezidențiale, satisfacția față de viață (indicator general al bunăstării subiective)¹⁴ este, în ciuda constrângerilor, lipsei de ocupație, a deprivării sociale și a condițiilor de trai, dată de acceptarea privind schimbarea personală din viața lor, dar și de adaptarea într-un mediu nou, cel instituțional.

3.2. Structura și dinamica socială în România

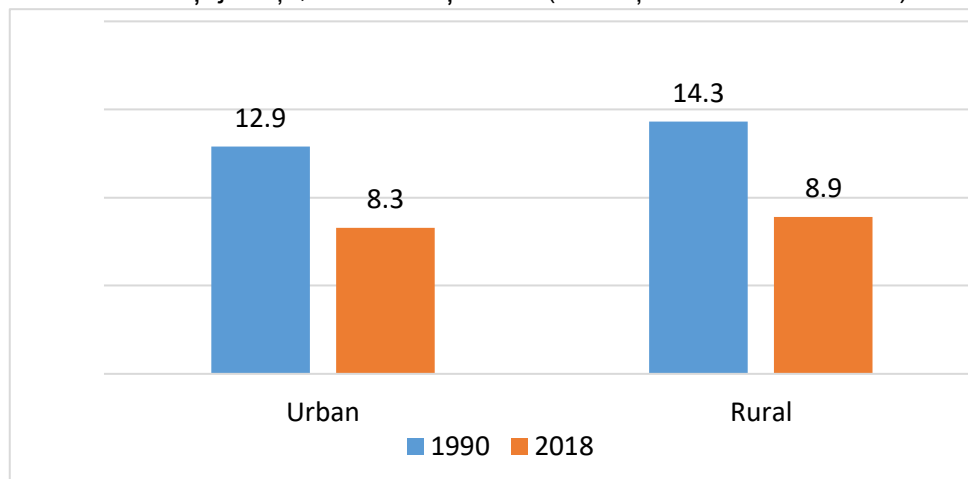
3.2.1. Schimbări la nivelul locuințelor și gospodăriilor

Ca și în alte societăți post-socialiste din Europa Centrală și de Est, în societatea românească, gospodăria, familia și relațiile sociale au trecut prin diverse schimbări cu efecte majore semnificative. De exemplu, participarea femeilor pe piața muncii, amânarea căsătoriei pentru o vârstă mai înaintată, dimensiunea mai mică a familiei (statisticile arată că familiile de astăzi au mai puțini copii ca înainte de anul 1989 – vezi Figura nr. 1). Analizând datele din Figura nr. 1, se observă, începând cu anul 1990, o scădere a ratei natalității¹⁵ pentru ambele medii de rezidență raportată la anul 2018 (urban - 8,3% și rural - 8,9%).

¹⁴ Mihalache, Florentin Flavius, Două perspective în explicarea satisfacției față de viață: top-down vs. bottom-up. În: *Calitatea vieții: revistă de politici sociale*, nr. 1-2, 2018, p. 71. Disponibil la adresa: <http://www.revistacalitateavietii.ro/2008/CV-1-2-2008/04.pdf>. Accesat: 18.10.2019.

¹⁵ Conform definiției date de Institutul Național de Statistică, rata de natalitate reprezintă numărul de născuți-vii dintr-un an raportat la populația de la 1 iulie din statistica curentă și se exprimă în număr de născuți-vii la 1000 locuitori.

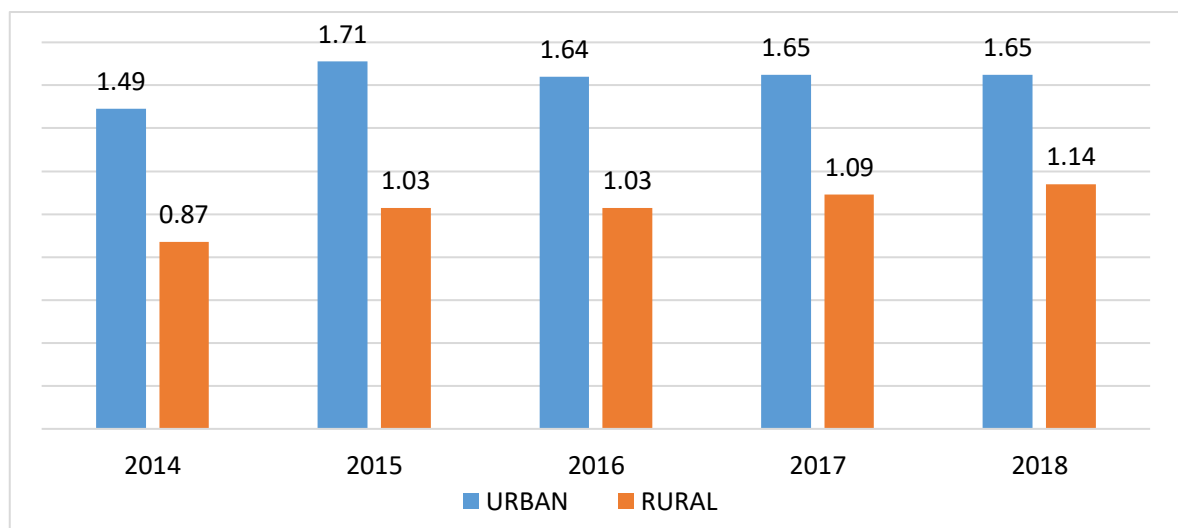
Figura nr. 1: Rata de natalitate pe medii de rezidență, macroregiuni, regiuni de dezvoltare și județe, anii 1990 și 2018 (născuți-vii la 1000 locuitori)



Sursa: Prelucrare CNPV pe baza datelor din baza tempo a Institutului Național de Statistică

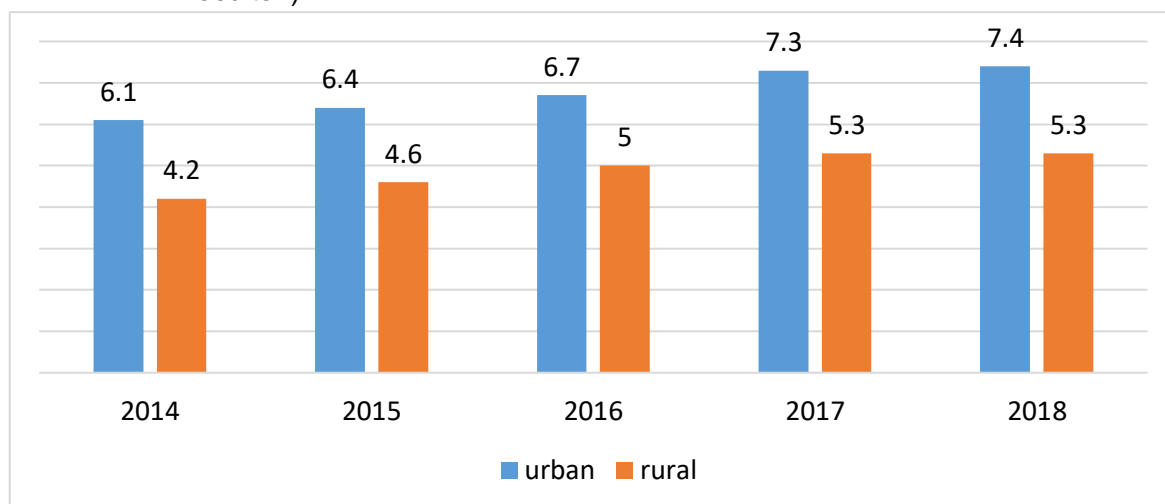
În ultimii patru ani (2014-2018), se observă o ușoară creștere a ratei de divorțialitate pentru anul 2015 (1,71%), dar și o stagnare a acesteia în perioada 2017-2018 (1,65%) în mediul urban față de cel rural, care se menține în creștere în perioada 2016-2018 (+1,03%, +1,09% și +1,14%) (vezi Figura nr. 2). Situația este similară cu mici diferențieri și în cazul ratei căsătoriilor, care în mediul urban a crescut considerabil în perioada 2016 - 2018 (+6,7%, +7,3% și +7,4%) în timp ce în mediul rural a stagnat la 5,3% pentru perioada 2017 - 2018 (vezi Figura nr. 3).

Figura nr. 2: Rata de divorțialitate pe medii de rezidență, anii 2014-2018 (divorțuri la 1000 locuitori)



Sursa: Prelucrare CNPV pe baza datelor din baza tempo a Institutului Național de Statistică

Figura nr. 3: Rata căsătoriilor pe medii de rezidență, anii 2014-2018 (căsătorii la 1000 locuitori)



Sursa: Prelucrare CNPV pe baza datelor din baza tempo a Institutului Național de Statistică

Treptat, dimensiunea gospodăriilor din România s-a modificat. În anul 2018, conform datelor furnizate de Institutul Național de Statistică¹⁶, mărimea medie a unei gospodării este mai mică în urban – 2,49 persoane/gospodărie – comparativ cu cea din rural – 2,75 persoane/gospodărie. Mărimea medie a unei gospodării este mai mare în regiunea Nord-Vest – 2,67 persoane/gospodărie. Cel mai mic număr mediu de persoane pe o gospodărie se înregistrează în Municipiul București/Ilfov – 2,53 persoane/gospodărie și în regiunea Sud-Est – 2,53 persoane/gospodărie.

În consecință, schimbările semnificative înregistrate în profilul sociodemografic și economic al gospodăriilor românești au determinat și o redefinire a valorilor tradiționale și rolurilor de gen.

Coabitarea consensuală a devenit o formă normală de convietuire din ce în ce mai întâlnită în România, devenind în ultimii ani o alternativă la familia tradițională¹⁷. Multe cupluri după anul 1989 au optat pentru coabitarea consensuală în detrimentul instituției căsătoriei. Având în vedere neobligativitatea raportării a celor care au optat pentru coabitare, persistă o lipsă a datelor legate de acest indicator.

¹⁶ Iağăr, Mihaela Elena. Coordonate ale nivelului de trai în România: veniturile și consumul populației: anul 2018, Institutul Național de Statistică, 2019, pp. 100-105.

¹⁷ Rajkai, Zsombor, op. cit., p. 264.

În perioada 2006-2017 proporția românilor care aleg să facă copii deși nu sunt căsătoriți a crescut cu 2,2% (vezi Tabel nr. 1). În tabelul de mai jos, se poate observa o creștere a numărului de nașteri în afara căsătoriei în România, cea mai ridicată rată înregistrându-se în anul 2014 (31,8 %).

Tabel nr. 1: Proporția copiilor născuți în România, în afara căsătoriei (% din totalul nașterilor)

2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
29,0	26,7	27,4	28,0	27,7	30,0	31,0	31,4	31,8	31,6	31,3	31,2

Sursa: prelucrare CNPV pe baza datelor din baza Eurostat

Tendința migrației unuia sau ambilor părinți pentru găsirea unui loc de muncă mai bine plătit și a-și îmbunătăți veniturile familiei este, de asemenea, un alt factor al schimbării sociale întâlnit în mod frecvent. Multiplele efecte ale migrației parentale sunt puternic vizibile și se reflectă asupra nevoilor nesatisfăcute ale afecțiunii copiilor, asupra performanței lor educaționale, precum și asupra persoanelor vârstnice cu probleme grave de sănătate, care rămân fără nici un sprijin.

Aceste schimbări intervenite din structura familiei au fost influențate de sărăcie și de excluziunea socială. Deși se încearcă schimbarea într-o viață mai bună, aceste pierderi nu pot fi compensate decât parțial prin asigurarea suportului financiar de care familia are zilnic nevoie. Ca urmare a efectelor multiple ale migrației, s-a constatat că participarea la migrație la nivelul gospodăriei ar putea crește veniturile pe cap de locuitor ale membrilor familiei rămasă în țară între 16 și 43%.¹⁸

În toate statele membre ale Uniunii Europene, pe lângă persoanele vârstnice, o proporție ridicată din „noii săraci”¹⁹ îl reprezintă femeile și copii, astfel întâlnim mame care își cresc singure copii etc. Nevoile persoanele vârstnice de 65 de ani și peste și accesul la serviciile tradiționale de îngrijire au suferit transformări

¹⁸ Min, Shi et al. The impact of migration on the food consumption and nutrition of left-behind family members: Evidence from a minority mountainous region of southwestern China. În: Journal of Integrative Agriculture, 2019, 18(8), p. 1780. Disponibil la adresa: <https://reader.elsevier.com/reader/sd/pii/S2095311919625888?token=311971E7E4FAC6CB7A4560DE3709F376D3FD219CB979607D38B43D651864A771BDD34983CDAD03F3C8480152B055A1EA>. Accesat: 02.10.2019.

¹⁹ Giddens, Anthony, op. cit., p. 31.

o dată cu amploarea fenomenului de migrație parentală. În această privință, „familia nu mai este o „rețea de siguranță” sau o sursă fiabilă de sprijin pentru vârstnici”.²⁰

3.3. Migrația internațională a forței de muncă

Apărut ca reacție la schimbările economice, fenomenul de migrație se identifică sub mai multe forme: migrație forțată de persecuții politice sau religioase, de războaie, de reunificare a familiei, migrația minorităților etnice, migrație de afaceri și migrație pentru muncă.²¹

Migrația internațională este considerată un „rezultat al schimbărilor globale, dar și o forță pentru viitoarele schimbări (...), impactul său resimțindu-se imediat, în primul rând la nivel economic, afectând domeniul muncii și cel social, sistemul de protecție socială, cultura și politicile naționale, relațiile internaționale, conducând inevitabil la o mare diversitate etno-culturală în toate statele”.²²

Aflată în strânsă corelație cu mobilitatea socială, migrația este oglindită în schimbarea statutului social al individului în funcție de o serie de factori decizionali. Indivizii adoptă noi comportamente și atitudini, vizibile, în special, în acțiuni și interacțiuni ce converg la producerea schimbării individuale, dar și colective, construindu-se realitatea socială. Statele lumii au fost afectate și încă sunt de fenomenul migrației, același lucru fiind valabil și pentru țara noastră.

Pentru România, analiștii au definit trei perioade care reflectă dinamica migrației:²³

- I. 1990-1995: caracterizată printr-o rată a emigrării de 7 persoane la 1000 de locuitori pentru țările: Israel, Turcia, Italia, Ungaria, Germania;
- II. 1996-2001: cu o rată a emigrării de 7 persoane la 1000 de locuitori în țări ca: Spania, S.U.A. și Canada;
- III. 2001-2011: cu o rată crescută (din cauza apariției vizelor Schengen și a intrării României în UE) de 28 persoane la 1000 de locuitori pentru țările: Israel, Spania, Italia, Ungaria, Germania.

²⁰ Min, Shi et al., op. cit., p. 1781.

²¹ Giddens, Anthony, op. cit., p. 17.

²² Cornoș, Viorica-Cristina, op. cit., p. 47.

²³ Ibidem, p. 33.

Cele mai întâlnite vulnerabilități în rândul persoanelor vârstnice în urma migrației au fost cele de singurătate și implicit de izolare. În aceeași ordine de idei, sentimentele de singurătate și de izolare pot conduce la constrângere constantă, anxietate, pesimism și depresie în rândul persoanelor vârstnice, care au cunoscut migrația prin copiii lor adulți, ceea ce foarte probabil ar compromite propria lor sănătate pe termen lung.

Relația dintre migrarea copiilor adulți pentru a obține locuri de muncă mai bine plătite și sănătatea părinților lor, rămași în țară, mai ales, din mediul rural, a fost analizată într-un număr de studii sociologice. Rezultatele au demonstrat, pe de o parte, că efectele pozitive ale remitențelor²⁴ de la migranți domină efectele adverse ale migrației reducând timpul de îngrijire petrecut la vârstnici și pe de altă parte impactul migrării membrilor din familie având consecințe negative asupra sănătății vârstnicilor din familie (vârstnicii din mediul rural care trăiesc fără nici un copil adult alături sunt mai expuși riscului, spre deosebire de cei care îngrijesc de nepoți), dar și asupra performanței școlare ale copiilor.²⁵

Deciziile luate de persoanele care doresc să emigreze au la bază diferite motive și acestea au loc în anumite perioade ale vieții lor. Deseori, tinerii aleg să emigreze pe motiv de a munci sau a studia, pe când vârstnicii aleg să fie mai aproape de familie și/sau a avea acces la sistemul social de îngrijiri din cauza sănătății precare.

Fenomenul migrației are asupra lucrătorilor migranți efecte pozitive și negative. Din punct de vedere al efectelor pozitive, se numără faptul că ei își pot găsi un loc de muncă pe măsura abilităților și experiențelor, obținând deseori un salariu mai mare ca în țara natală ceea ce conduce la îmbunătățirea situației materiale a familiilor lor. În plus, membrii familiilor dacă îl însoțesc pe migrant pot beneficia de avantaje sociale și, de asemenea, pot urma cursuri de formare profesională.

²⁴ Termen specific care se referă la sumele și pachetele intrate în gospodărie de la membrii plecați la muncă în străinătate.

²⁵ Yi, Fujin, Liu Chang, Xu Zhigang. Identifying the effects of migration on parental health: Evidence from left-behind elders in China. În: *China Economic Review*, vol. 54, 2019, p. 219.

Riscurile sau efectele negative ale migrației pe care le pot întâmpina lucrătorii migranți sunt de natură economică și socială²⁶:

- discriminare și tratament, comparativ cu forța de muncă autohtonă sau chiar a altor lucrători emigranți;
- riscul de nerespectare din partea angajatorului a contractului de muncă încheiat;
- tensiuni în relațiile cu forța de muncă autohtonă, putându-se uneori ajunge la conflict;
- dificultăți de acomodare și ca atare eficiență redusă în muncă ceea ce poate conduce la nemulțumiri și de o parte și de alta;
- protecție socială mai redusă sau necorespunzătoare, concretizată în securitate și condiții de muncă nu totdeauna satisfăcătoare, oricum sub cele promise la interviul de angajare.

Migrația generației tinere în zonele urbane cu locuri mai multe de muncă și oportunități mai mari de educație a atras după sine viabile consecințe sociale asupra vârstnicilor, deoarece structura familiei extinse a fost înlocuită cu structura familiei nucleare, afectând, astfel, sistemul de îngrijire al propriei familii asupra persoanelor vârstnice.

În ceea ce privește migrația internațională în diferite state are toate șansele să continue să fie o caracteristică-cheie a vieții economice și sociale din România în timp ce îmbătrânirea populației nu va înceta să fie în centrul provocărilor politice.

3.4. Noile tehnologii de informare și comunicare

Având un rol fundamental în existența umană, noile tehnologii de informare și comunicare oferă posibilități nelimitate. Serviciile de telecomunicații au transformat viața oamenilor, schimbul de informații fiind posibil astăzi într-un ritm alert.

Considerat un lux pentru majoritatea oamenilor la început, telefonul mobil a ajuns în prezent una din nevoile primare ale comunicării. De asemenea, telefonul mobil și conexiunile de date de mare viteză (cum ar fi: 2G, 3G, 4G) fac parte din

²⁶ Cinculeasa Rodica, Consecințe ale migrației externe, în Sesiunea de Comunicări „Noi perspective în spațiul economic european”, Facultatea de Științe Economice, Universitatea din Pitești, p. 11, apud Cormoș, Viorica-Cristina. Migrație și identitate: schimbări identitare, colective și individuale ca urmare a migrației internaționale. Suceava: Editura Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, 2011, p. 28.

activitățile cotidiene și profesionale ale individului. Implementarea 5G este în stadiu de discuție în toate statele Uniunii Europene și se urmărește să deservească populația în viitorul apropiat.

Serviciile de videoconferințe au simplificat și mai mult productivitatea activităților dintre profesioniști, reducând costurile pentru ambele părți implicate, interviurile telefonice au ajuns să se extindă mult mai mult și statusul social s-a îmbunătățit o dată cu avansarea acestor posibilități în toate societățile statelor europene.

Implementarea noilor tehnologii de informare și comunicare în sistemul educațional a adus implicații în politicile educaționale privind curricula, strategiile didactice, formarea și evaluarea personalului.

Un număr mai mare de oameni au acum acces la module/cursuri online. Înscrierea la cursuri de la distanță a determinat o mai bună dezvoltare a capacității intelectuale și a performanței academice.

Într-un studiu calitativ²⁷, a fost cercetată utilizarea noilor tehnologii de informare și comunicare de către persoanele vârstnice cu deficiențe cognitive din Olanda. Una din întrebările de cercetare a fost formulată astfel: *Cum folosesc persoanele vârstnice cu deficiențe cognitive noile tehnologii de informare și comunicare în viața de zi cu zi?*

Interviurile semi-structurate au fost realizate în vara anului 2017, la fermele de îngrijire din Olanda²⁸. Durata interviurilor a fost de aproximativ 45 de minute și, cu permisiunea participantului, au fost înregistrate. Dintre cei 35 de participanți la studiu, 11 au fost persoane vârstnice cu deficiențe cognitive.

Rezultatele studiului au arătat scopuri diferite (generale și specifice) ale utilizării acestor dispozitive digitale (telefon mobil, smart TV, tabletă, desktop-uri și laptop-uri) de către aceste persoane vârstnice cu deficiențe cognitive:

- utilizarea poștei electronice și a mesageriei instant (Whatsapp, SMS);
- utilizarea aplicațiilor Skype, Pinterest, Wordfeud și a serviciilor bancare online;
- pentru jocuri în vederea antrenării creierului;

²⁷ Blok, Marije et al. The use of information and communication technologies by older people with cognitive impairments: from barriers to benefits. *Computers in Human Behavior*, 2019, p. 10. Disponibil la adresa: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2019.106173>. Accesat: 26.10.2019.

²⁸ Utilizate în Olanda ca alternativă la centrele de îngrijire de zi pentru persoanele vârstnice care au nevoie de îngrijire, inclusiv cele cu demență.

- pentru a vedea poze și videoclipuri cu cei dragi și, de asemenea a realiza poze;
- vizionarea meciurilor de baseball sau scrierea de partituri muzicale pentru cor.

Similar rezultatelor acestui studiu, specialistul Brandtzaeg și alții au descoperit faptul că persoanelor vârstnice le place să vizualizeze imagini cu apropiații pe site-urile de rețele sociale, chiar și fără a împărtăși sau distribui poze sau a începe conversații.²⁹

De asemenea, respondenții au formulat și motive privind utilitatea noilor tehnologii, descriind cum tehnologia avansată le-a îmbogățit viața. Ei au considerat că noile tehnologii sunt necesare în comunicarea interactivă cu familia/alte persoane apropiate sau le-a permis să descopere noi pasiuni și activități cotidiene. Cu toate acestea, vom ilustra cele menționate mai sus cu exemple de mărturii ale respondenților:

- 1) „În timpul interviului, o femeie ce suferea de Alzheimer a folosit o tabletă cu poze de familie, pregătită de fiica ei. Când a fost întrebată despre dispozitiv, a spus că chiar nu știe ceea ce a utilizat. Prin urmare, de îndată ce au apărut pozele, ea a numit tableta „comoara de aur”. Deși abilitățile ei sociale și cele digitale erau restrânse, tableta a ajutat-o să fie în conexiune emoțională cu cei apropiați. Pe lângă aceasta, nepoata ei a afirmat că acest dispozitiv digital a ajutat-o să se simtă utilă, fotografiile ale strănepoților trezindu-i sentimente importante în calitate de (stră)bunică”.
- 2) „Fiul meu (...), vorbesc cu el online prin intermediul aplicației Wordfeud, ne trimitem reciproc mesaje. Am dificultăți de vorbire așa că îmi place mai mult să scriu. Când suntem împreună și vorbim, mi-e teamă că nu mă înțelege. Când stăm de vorbă online folosind aplicația Wordfeud, nu trebuie să mă îngrijorez din cauza aceasta”. (Tatăl)
 „(...) Din când în când există o greșeală de ortografie, dar îmi place că funcționează. Atâta timp cât îl înțeleg. Și merge destul de bine pentru moment”.
 (Fiul)

În zilele noastre, inovațiile tehnice pentru populația vârstnică au pătruns tot mai mult pe piața mondială. Multe dintre acestea includ aplicații specifice să-i asiste pe cei aflați la o vârstă înaintată și sunt proiectate, mai ales, pentru cei care se

²⁹ Blok, Marije et al., op. cit., p. 11.

confruntă cu probleme vizuale, motorii sau auditive. Utilizate independent sau împreună cu altele, aceste aplicații au fost create, pe de-o parte, pentru a răspunde la multiplele nevoi sociale și emoționale și, pe de altă parte, pentru a oferi protecție și un nivel ridicat de autonomie atunci când sunt folosite.

CAPITOL 4. PERSOANELE VÂRSTNICE ȘI SCHIMBAREA SOCIALĂ

În anul 2019, numărul persoanelor de 65 și peste din România a fost de 3.597.912³⁰ din totalul populației rezidente (19.405.156), acesta reprezentând 18,54% din totalul populației rezidente, aflat în creștere față de anul precedent, când proporția persoanelor vârstnice a fost de 18,18%³¹ (3.550.261).

Impactul schimbărilor demografice asupra structura vârstei populației (fertilitatea, speranța de viață/mortalitatea și migrația internațională) a avut implicații asupra sistemului public de pensii în asigurarea securității sociale pentru toți cetățenii statelor europene. Acest aspect s-a dovedit a fi unul dramatic și rămâne problema principală curentă.

Rata riscului de sărăcie sau excluziune socială pe grupe de vârstă, arată Institutul Național de Statistică, este de 33,2% în rândul persoanelor vârstnice pentru ultimul an calculat (2017)³² ceea ce conduce la concluzia că acest segment de populație se află la limitele subzistenței, beneficiind în continuare de venituri scăzute. În Figura nr. 4, sunt prezentate veniturile totale medii lunare pe o persoană pensionară pe categorii de venituri și pe medii de rezidență, în anul 2018. Astfel, se observă o valoare ridicată a prestațiilor pentru pensionarii proveniți din mediul urban (897,15 lei), comparativ cu cea pentru pensionarii din mediul rural (879,73 lei), dar și o valoare ridicată a veniturilor din pensii în mediul urban (606,82 lei), comparativ cu cea din mediul rural (579,81 lei).

La nivelul gospodăriilor, condițiile de trai, veniturile și bunăstarea socială alcătuiesc profilul de consum al vârstnicilor. În zonele rurale, vârstnicii se bazează cel mai mult pe sprijinul copiilor lor, spre deosebire de cei din zonele urbane care dețin pensii și încearcă să ducă o viață cât mai decentă. Așadar, statusul economic arată comportamente diferite de consum chiar dacă vârstnicii locuiesc în aceeași zonă geografică.

³⁰ Populația rezidentă la 1 ianuarie pe grupe de vârstă, sexe și medii de rezidență, macroregiuni, regiuni de dezvoltare și județe. Disponibil la adresa:

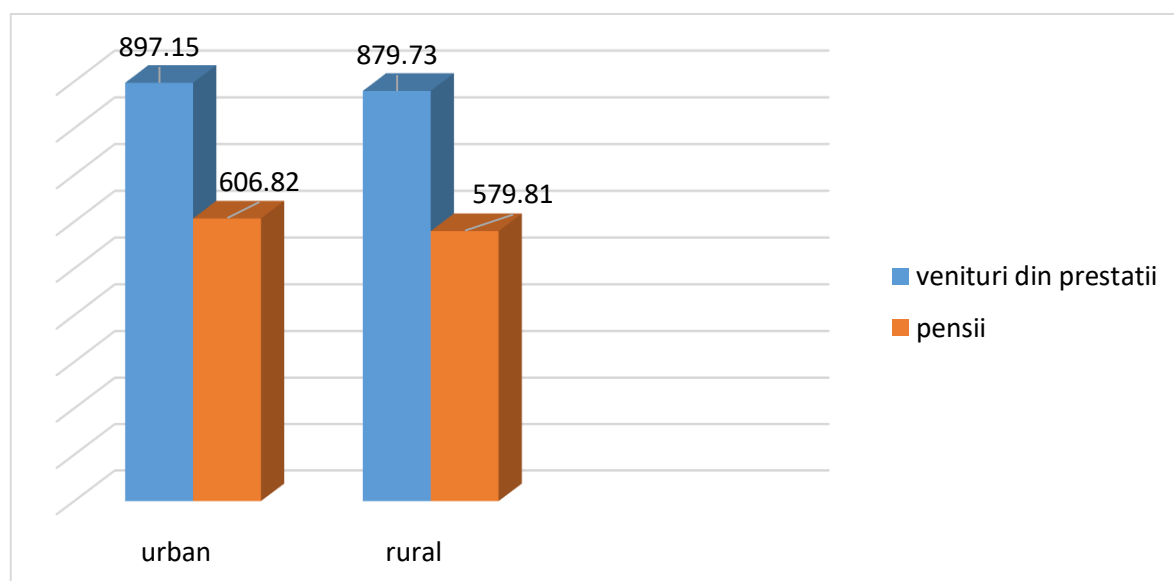
<http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/#/pages/tables/insse-table>. Accesat: 24.09.2019.

³¹ Idem.

³² Conform bazei de date tempo, Institutul Național de Statistică. Disponibilă la adresa: <http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/#/pages/tables/insse-table>. Accesat: 12.10.2019.

Dacă în societatea industrială, majoritatea oamenilor făceau activități necalificate, femeile nu puteau face cariere și nu toți tinerii își continuau educația sau aveau acces la studii superioare, persoanele vârstnice erau obligate să iasă din activitate din cauza sistemului rigid de pensionare. După anul 1989, din acest punct de vedere, au loc schimbări în sistemele sociale, care au urmărit să corecteze deficiențele existente și includerea unor politici de flexibilizare a integrării persoanelor vârstnice de 65 de ani și peste în câmpul muncii. Astfel, prin asigurarea contribuțiilor sociale la sistemul public de pensii, persoanele vârstnice din România vor beneficia de dreptul la pensie de stat în baza legislației intrate în vigoare.

Figura nr. 4: Veniturile totale medii lunare pe o persoană pensionară pe categorii de venituri și pe medii de rezidență, în anul 2018



Sursa: Prelucrare CNPV pe baza datelor din baza Tempo a Institutului Național de Statistică

La nivelul statelor Uniunii Europene, a fost ridicată următoarea întrebare: „De ce vârstnicii să fie considerați inapți să muncească doar pentru faptul că au împlinit o anumită vârstă?”

Referitor la contextul anterior, s-a demonstrat de către cercetători faptul că reducerea capacităților mintale este foarte mică între 20 și 70 de ani³³ și astfel persoanele vârstnice apte pot alege să își continue sau nu activitatea profesională.

„Îmbătrânirea activă” nu mai este considerată în zilele noastre un concept nou, acesta a fost introdus încă din anii '60, în Statele Unite ale Americii și ulterior

³³ Giddens, Anthony, op. cit., p. 196.

în Europa. De fapt, din termenul de „îmbătrânire” s-a dezvoltat derivatul „îmbătrânire activă” (*active ageing*), care a devenit un concept contestat, instituții importante concentrându-și activitatea principală pe nevoile de sănătate a persoanelor vârstnice. De exemplu, Organizația Mondială a Sănătății este una dintre aceste instituții care are în vedere îmbunătățirea și consolidarea stării de sănătate și înlesnirea accesului la servicii de asistență medicală de calitate, în timp ce altele, cum sunt instituțiile Uniunii Europene și Banca Mondială, încurajează constant persoanele vârstnice pe piața muncii prin reintegrare și amânarea pensionării.

În anul 2012, Organizația Mondială a Sănătății a dat conceptului „îmbătrânirea activă” o definiție holistică: „un proces de optimizare a oportunităților pentru sănătate, participare și securitate în vederea îmbunătățirii calității vieții pe măsură ce oamenii îmbătrânesc”.³⁴

Reformele sociale de „îmbătrânirea activă” de pe agenda Uniunii Europene au fost gândite pentru a veni în sprijinul reconstrucției acestei etape biologice din viața unei persoane, care este supusă discriminării pe piața muncii, în special, atunci când se află la vârsta a treia.

Statele membre au adoptat modelele și politicile de „îmbătrânire activă” ale Uniunii Europene, intervențiile acestora pentru persoanele vârstnice fiind măsurate în funcție de doi factori: timp și reforme. De altminteri, politicile de „îmbătrânire activă” au constituit reale soluții la probleme cauzate de îmbătrânirea demografică a populației în toată Europa, dar și de frecvența crescută a pensionării timpurii într-o perioadă a încetinirii creșterii economice. Banca Mondială avertizează asupra izbucnirii unui conflict între generații privind inegalitatea financiară, datorat scăderii numărului de salariați care vor ajunge să plătească taxe tot mai mari pentru a susține persoanele vârstnice pensionate mult mai numeroase.³⁵

Între anii 2016 și 2060, se estimează ca ponderea persoanelor vârstnice peste 65 de ani va crește de la 19,3% la 29,0% din totalul populației, iar proporția persoanelor peste 80 de ani va fi mai mult decât dublu până la 12,1%. În același context, populația activă (15-64) în cadrul Uniunii Europene este așteptată să scadă

³⁴ Hamblin, Kate A. *Active ageing in the European Union: policy convergence and divergence*. UK: Palgrave Macmillan, 2013, p. 8.

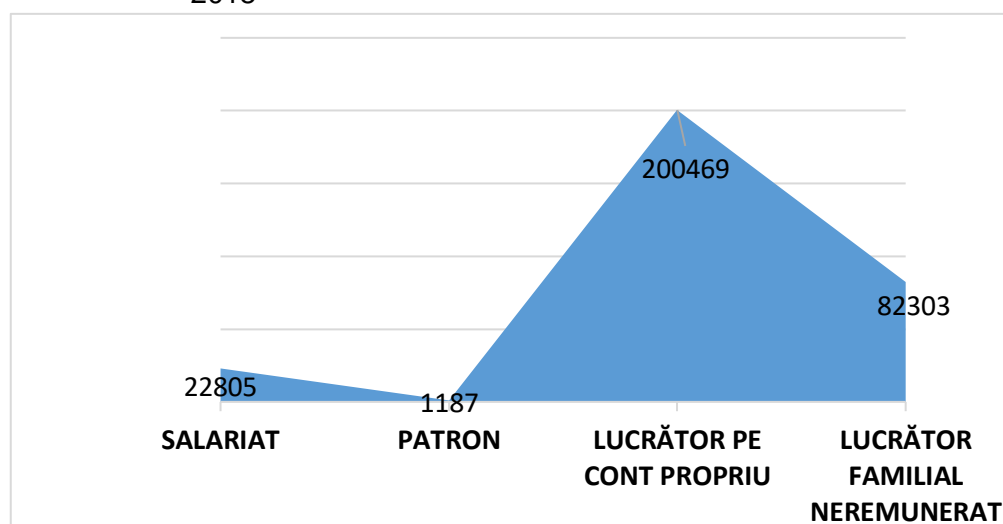
³⁵ *Ibidem*, p.18.

cu 11,6%³⁶. Acest lucru va avea puternice efecte negative asupra economiei și sistemelor sociale din fiecare stat și, prin urmare, pensiile, asistența socială și sistemele de îngrijire pe termen lung nu ar mai putea fi sustenabile în vederea asigurării nevoilor unui număr atât de mare de persoane vârstnice. Toate statele Uniunii Europene vor fi puse în fața acestor mari provocări, fiind astfel forțate să caute și să găsească soluții viabile de contracarare.

Pentru teritoriul Uniunii Europene a fost construit un index al îmbătrânirii active, servind ca instrument de reformă politică, testat și aplicat pentru persoanele vârstnice. Deși angajarea, participarea la viața socială, culturală și la viața independentă sunt evaluate prin acest instrument, în scopul susținerii și dezvoltării îmbătrânirii active au fost dezvoltate și două programe ale Uniunii Europene: *Employment, Social Affairs & Inclusion (EaSI)*³⁷ și *European Social Fund (ESF)*³⁸.

Politicile Uniunii Europene de „îmbătrânire activă” sunt concentrate din ce în ce mai mult pe păstrarea și după vârsta pensionării a vârstnicilor de 65 de ani și peste pe piața muncii indiferent dacă va fi în calitate de salariat, patron, lucrător pe cont propriu și lucrător familial neremunerat.

Figura nr. 5: Populația ocupată (65 de ani și peste) după statutul profesional pentru anul 2018



Sursa: prelucrare C.N.P.V. după datele din anexele lucrării *Forța de muncă în România: ocupare și șomaj în anul 2018*, Institutul Național de Statistică, 2019.

³⁶ European Commission. Employment, Social Affairs & Inclusion. Disponibil la adresa: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1062&langId=en>. Accesat: 24.09.2019.

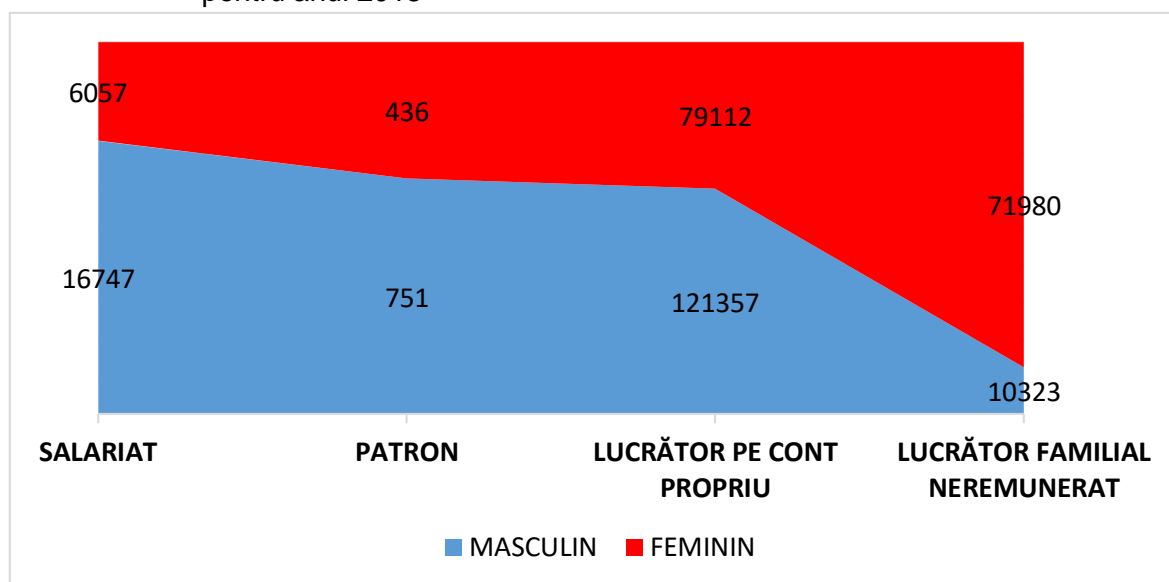
³⁷ Ocuparea forței de muncă, afaceri sociale și incluziune.

³⁸ Fondul social European.

În acest sens, Institutului Național de Statistică din România se preocupă cu analizarea datelor privind rata de ocupare a persoanelor de 65 de ani și peste (vezi Figurile nr. 5-7). În Figura nr. 5, la nivelul anului 2018, lucrătorii pe cont propriu sunt cei mai numeroși (200.469), spre deosebire de lucrătorii familiali neremunerați (82.303), salariații (22.805) și patronii (0).

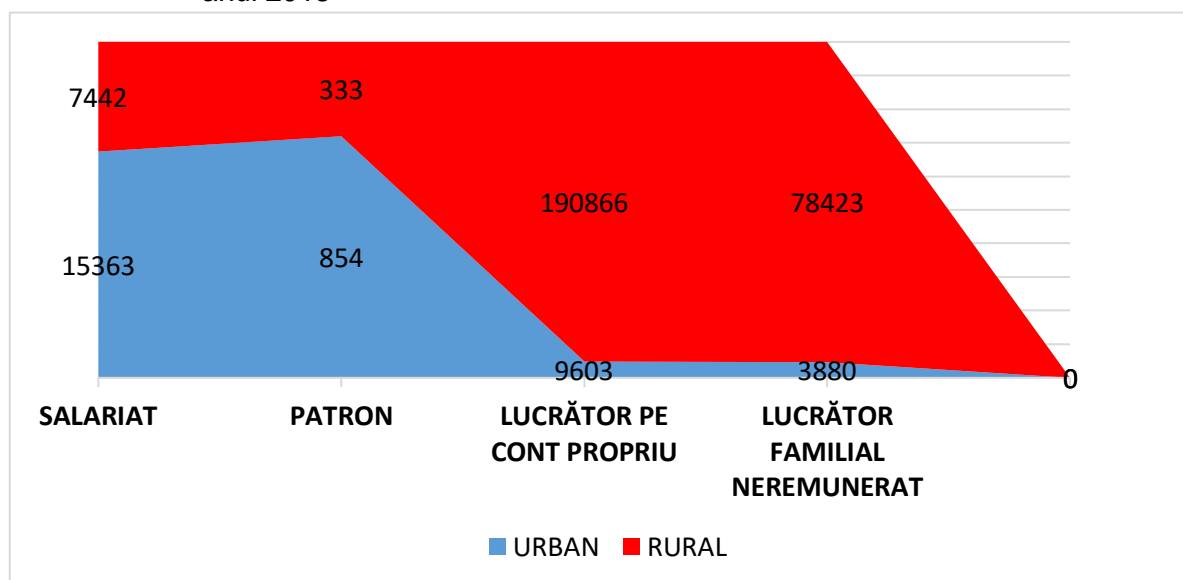
În Figura nr. 6, distribuția pe sex plasează lucrătorii de sex masculin pe primul loc pentru anul 2018, spre deosebire de cei de sex feminin, care sunt slab reprezentați în grafic. De asemenea, din Figura nr. 7, aflăm din ce mediu de proveniență dominant provin categoriile de lucrători pentru anul 2018 (rural).

Figura nr. 6: Populația ocupată (65 de ani și peste) după statutul profesional pe sexe pentru anul 2018



Sursa: prelucrare C.N.P.V. după datele din anexele lucrării *Forța de muncă în România: ocupare și șomaj în anul 2018*, Institutul Național de Statistică, 2019.

Figura nr. 7: Populația ocupată (65 de ani și peste) după mediul de proveniență pentru anul 2018



Sursa: prelucrare C.N.P.V. după datele din anexele lucrării *Forța de muncă în România: ocupare și șomaj în anul 2018*, Institutul Național de Statistică, 2019.

Se știe că, în Europa, conceptul de „îmbătrânire activă” a apărut mult mai târziu, în anul 1999, în documentele Uniunii Europene. Din această perspectivă, pensionarea era văzută ca o decizie de constrângere:

„De-a lungul vieții, riscul de marginalizare și o eventuală excluziune de pe piața muncii a persoanelor vârstnice va continua să crească. Până la urmă, persoanele vârstnice salariate găsesc adesea că pensionarea timpurie este singura alegere ce le-a fost creată”.³⁹ Astfel, au fost introduse politici (în sectorul angajării pe piața muncii și al sistemelor de securitate socială, la nivel de companie și la nivel de societate) cu scopul de a încuraja activitatea pe termen lung și retragerea din activitate mai târziu.⁴⁰ Aceste politici prezintă următoarele caracteristici:

A. *Politicile din sectorul angajării pe piața muncii și al sistemelor de securitate socială* prevăd următoarele:

- Scăderea suplimentelor pentru a părăsi devreme activitatea și de a reduce puternic pensionarea timpurie;
- Promovarea pensionării târzii prin reformele de pensie;
- Dezvoltarea posibilității persoanelor vârstnice să muncească (inclusiv prin joburi part-time sau temporare).

³⁹ *Ibidem*, p. 30.

⁴⁰ *Ibidem*, pp. 30-31.

B. *Politicile la nivel de companie* se preocupă de:

- promovarea implementării învățării pe tot parcursul vieții (lifelong learning) pentru persoanele vârstnice;
- îmbunătățirea condițiilor de lucru;
- modernizarea organizării muncii pentru a răspunde mai bine la nevoile persoanelor vârstnice în timp ce își folosesc expertiza în mod eficient.

C. *Politicile la nivel de societate* includ:

- creșterea ratei de angajare a persoanelor vârstnice care are drept urmare schimbarea mentalității societății;
- promovarea schimbului în opinia publică prin companiile de publicitate.

Cele mai discutate în cadrul european au fost politicile din sectorul angajării pe piața muncii și al sistemelor de securitate socială. Referitor la acestea, creșterea ratei de ocupare pentru persoanele vârstnice a reprezentat subiectul mai multor grupuri de lucru și summit-uri în jurul temei „îmbătrânirea activă”.

Luând în considerare legislația internațională asupra discriminării pe baza vârstei, în anumite țări, înainte de anul 2000, au fost create și lansate campanii de educare a angajatorilor cu privire la valorificarea persoanelor vârstnice dorind să continue activitatea profesională și de promovare a utilității lor. Un exemplu concret în acest sens este Danemarca, una dintre țările care a urmărit să facă mai atractivă piața muncii pentru persoanele vârstnice, încercând să schimbe percepțiile angajatorilor, ei privind ulterior această categorie socială ca o resursă valoroasă.⁴¹ În această situație, angajatorii au dreptul să știe dacă persoanele, care se apropie de vârsta de pensionare, doresc să se pensioneze sau să rămână angajați și după vârsta de 65 de ani. De asemenea, au fost introduse și măsuri de educație și recalificare pentru persoanele vârstnice pe piața muncii.

⁴¹ Ibidem, p. 59.

CAPITOL 5. CONCLUZII ȘI PROPUNERI

Schimbările sociale și demografice ce au afectat structura privind vârsta și dimensiunea populației mondiale au condus la intensificarea fenomenului global de îmbătrânire, dar și la adoptarea unor viziuni noi privind sustenabilitatea sistemelor de pensii în vederea reducerii riscurilor fără a compromite generațiile viitoare. Mai mult decât atât, aceste schimbări sociale și demografice au ridicat reale îngrijorări asupra calității vieții oamenilor în studierea nevoilor sociale, indicatorii nivelul de trai (*sărăcie și excluziune socială, gospodării, bugete de familie, venituri* etc.) arătând semnificative diferențe între grupe de vârstă, sexe, medii de proveniență și nivel de educație potrivit Institutului Național de Statistică.

Din cauza situației demografice existente (creșterea numărului de pensionari și diminuarea celui de salariați) cu care se confruntă fiecare țară, se estimează că, la vârsta de pensionare, salariații de astăzi vor primi pensii mai mici. Acest lucru va fi influențat și de creșterea șomajului și a migrației. Dacă se va ajunge în situația în care se vor face mai puține contribuții la fondul public de pensii, atunci statul va fi forțat să crească taxele ceea ce va duce la încetinirea dezvoltării economice a țării respective.

Analizarea și interpretarea epocii socialiste au avut urmări semnificative pe reconfigurarea familiei, care a cunoscut în timp o evoluție diferită.

În urma studiului, propunem următoarele recomandări:

- autoritățile guvernamentale ar trebuie să acorde mai multă atenție la aspectele ce țin de planificare și management, de sistemul de protecție socială pentru persoanele vârstnice în vederea identificării și prevenirii potențialelor transformări negative și a promovării tendințelor de natură pozitivă;
- stimularea mobilității persoanelor vârstnice pe piața muncii din România;
- în ceea ce privește creșterea vârstei de pensionare, ar fi de dorit să se flexibilizeze sistemul și disponibilitatea îngrijirii sănătății;
- inițierea și implementarea de noi politici sociale și publice în sprijinul persoanei a treia privind reducerea sau acordarea de gratuități în domeniul transporturilor și a scutirii de impozite;
- elaborarea și demararea unor proiecte care să vizeze posibilitatea privind

participarea gratuită a persoanelor vârstnice la cursuri de inițiere în utilizarea noilor tehnologii, indispensabilă astăzi în activitatea socio-profesională dar și în sfera personală;

- deoarece persoanele vârstnice nu reprezintă o prioritate în asistența medicală din România și nu toate își permit o finanțare medicală privată (ele sunt nevoite să apeleze la sectorul sănătății publice, care este împovărat de mersul greu al desfășurării lucrurilor: timpii de așteptare îndelungată, personal deficitar etc.), ar fi necesară reformarea serviciilor de sănătate și intensificarea campaniilor de sănătate publică în vederea protejării bunăstării vârstnicilor;
- Guvernul României ar trebui să îmbunătățească reformele sistemului de asistență socială pentru a se adapta provocărilor cu care se confruntă o societate îmbătrânită și a reducă inegalitatea de consum între vârstnicii bogați și săraci (mărirea pensiilor și nu creșterea vârstei de pensionare care este cea mai frecventă recomandare întâlnită de până acum).

BIBLIOGRAFIE

A. MONOGRAFII:

- CORMOȘ, Viorica-Cristina. *Migrație și identitate: schimbări identitare, colective și individuale ca urmare a migrației internaționale*. Suceava: Editura Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, 2011, 302 p.
- GIDDENS, Anthony. *Europa în epoca globală*. București: Ziua, 2007, 323 p.
- HAMBLIN, Kate A. *Active ageing in the European Union: policy convergence and divergence*. UK: Palgrave Macmillan, 2013, 236 p.
- MIFTODE, Vasile și alții. *Dezvoltarea comunităților etno-culturale. Integrare europeană și interculturalitate*. Iași: Lumen, 2008, 126 p.
- RAJKAI, Zsombor. *Family and social change in socialist and post-socialist societies: change and continuity in Eastern Europe and East Asia*. Boston: Brill, 2015, 423 p.

B. Publicații științifice electronice

- IAGĂR, Elena Mihaela. *Coordonate ale nivelului de trai în România: veniturile și consumul populației: anul 2018*, Institutul Național de Statistică, 2019, pp. 100-105. Disponibil la adresa:
http://www.insse.ro/cms/sites/default/files/field/publicatii/coordonate_ale_nivelului_de_trai_in_romania_2018_1.pdf. Accesat: 12.10 2019
- IAGĂR, Elena Mihaela. *Forța de muncă în România: ocupare și șomaj în anul 2018*, Institutul Național de Statistică, 2019. Disponibil la adresa:
<http://www.insse.ro/cms/ro/content/for%C5%A3a-de-munc%C4%83-%C3%AEen-rom%C3%A2nia-ocupare-%C5%9Fi-%C5%9Fomaj-%C3%AEen-anul-2018-romana>. Accesat: 12.10 2019
- *Calitatea vieții: revistă de politici sociale*, nr. 1-2, 2018, pp. 71-83. Disponibil la adresa: <http://www.revistacalitateavietii.ro/2008/CV-1-2-2008/04.pdf>. Accesat: 18.10.2019

C. Resurse web:

- <https://ec.europa.eu/eurostat/data/statistics-a-z/abc>
- <http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/>
- <https://www.sciencedirect.com>